

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА ПЕДАГОГИК КОНФЛИКТЛАРНИНГ ТАРКИБИ

Умарова Зухра,

*Чирчиқ давлат педагогика университети ўқитувчиси,
педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Аннотация. Мақолада умумий ўрта таълим мактабларида педагогик конфликтлар таркиби масаласи таҳлил қилинган, уларнинг макро ва мезо таркиби, ўзига хос хусусиятлари, конфликтларнинг макро ва мезо турларини ўрганиб бориши ҳамда уларни бартараф этиши йўллари асослаб берилган, бу бўйича методик тавсиялар тақдим этилган.

Калит сўзлар: педагогика, конфликт, макро, мезо, таркиб, тур, хусусият, мактаб, ўқувчи, ўқитувчи, билим, кўникма, малака.

СОСТАВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ В ОБЩИХ СРЕДНИХ ШКОЛАХ

Умарова Зухра,

*Преподаватель Чирчикского государственного педагогического университета,
доктор философии в педагогических науках (PhD)*

Абстракт. В статье анализируется структура педагогических конфликтов в общеобразовательной школе, их макро- и мезоструктура, особенности, способы изучения макро- и мезотипов конфликтов и их устранения, а также представлены методические рекомендации.

Ключевые слова: педагогика, конфликт, макро, мезо, содержание, тип, особенность, школа, ученик, учитель, знание, умение, компетенция.

COMPOSITION OF PEDAGOGICAL CONFLICTS IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS

Umarova Zuhra,

*Teacher of Chirchik State Pedagogical University,
Doctor of Philosophy in Educational Sciences (PhD)*

Abstract. The article analyzes the structure of pedagogical conflicts in general secondary schools, their macro- and meso-structure, specific characteristics, ways to study macro- and meso-types of conflicts and their elimination, and methodical recommendations are presented.

Key words: pedagogy, conflict, macro, meso, content, type, feature, school, student, teacher, knowledge, skill, competence.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 11 майдаги ПФ-134-сон Фармони билан тасдиқланган “2022-2026 йилларда Халқ таълимини ривожлантириш бўйича Миллий дастур”да умумий ўрта таълим мактабларини замонавий ва инновацион жамият талаблари асосида ривожлантириш вазифалари кўйилган ва бугунги кунда уларни амалга ошириш жараёни кечмоқда [1]. Шу жиҳатдан умумий ўрта таълим мактабларида учрайдиган педагогик конфликтлар типологияси муаммоларини тадқиқ этиш долзарб бўлиб турибди. Бу ўринда эътиборингизни ана шу масаланинг педагогик конфликтларнинг таркиби таҳлиliga тортаман.

Адабиётлар таҳлили. Педагогик конфликтларнинг таркиби масаласи мамлакатимиз ва жаҳон халқлари педагог олимлари томонидан мунтазам келинаётганлигини таъкидлаб ўтиш жоиз [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9]. Айни пайтда, педагогик конфликтларнинг таркиби педагогик конфликтлар типологиясининг муҳим қисми сифатида тадқиқ этилган эмас. Шу жиҳатдан бизнинг ёндашувимизга кўра, умумий ўрта таълим мактабларида учрайдиган педагогик конфликтларнинг таркиби масаласида куйидагилар муҳим ўрин

тутади:

1. Педагогик конфликтларнинг макро таркиби. “Макро” тушунчаси латинча бўлиб, катта, йирик маъноларини англатади [10]. Шу жиҳатдан педагогик конфликтларнинг макро таркиби - бу бизнинг ёндашувимизга кўра, мактаб миқёсида учрайдиган педагогик конфликтлардан иборат. Унинг макро эканлиги шундан иборатки, педагогик конфликтлар бутун мактаб жамоасини – ўқитувчилар, раҳбарлар, ходимлар ва ўқувчиларни қамраб олиши билан характерланади. Унга кўра, мактаб миқёсида мавжуд бўлган педагогик конфликтлар ижтимоий, педагогик ва психологик хусусиятларга эга бўлади.

Ўрганишлар ва таҳлиллар шуни кўрсатдики, педагогик конфликтларнинг макро таркибига қуйидаги хусусиятлар хос:

1) педагогик конфликтларнинг макро таркиби муайян вазият, ҳолат ва шароитлар асосида табиий ҳолда юзага келади;

2) бундай педагогик конфликтлар кўп ҳолларда салбий хусусиятлар ва таъсирга эгаллиги билан намоён бўлиб туради;

3) мазкур педагогик конфликтларни ўрганиш ва уларни мунтазам бартараф этиб бориш тақоза этилади.

Муҳокама ва натижалар. Умумий ўрта таълим мактабларида педагогик конфликтларнинг макро таркиби вазият, ҳолат ва шароитлар асосида юзага келади. Мисол учун, мактаб раҳбарияти билан мактаб Педагогик жамоаси ўртасида келиб чиқадиган вақтинчалик англашилмовчиликларга аниқ вазият асос бўлади, бундай вазиятлар кўп ҳолларда ўткинчи характерда бўлади. Шунингдек, таълим ва тарбия жараёнида мактаб жамоаси ва синф раҳбарлари ўртасида юзага келадиган тушунмовчиликларга ҳолатлар сабаб бўлади, бунда кўпинча синф раҳбарларининг ўқувчилар манфаатларини ҳимоя қилиши бирламчи сабаб ҳисобланади. Бундан ташқари, умумий ўрта таълим мактабларидаги муайян шароитлар ўқитувчилар ва синф раҳбарлари ўртасида баъзи бир баҳсларга асос бўлади. Шу сабабли вазият, ҳолат ва шароитлар омилига кўра педагогик конфликтлар юзага келади. Бундай педагогик конфликтларнинг негизи манфаатларни ҳимоя қилиш ҳисобланади. Шу жиҳатдан инглиз олими Жон Палмерстоннинг қуйидаги фикри эса тушади: “Биз учун доимий ҳамкорлар ёки душманлар йўқ, аксинча, биз учун доимий манфаатлар мавжуд”. Шу жиҳатдан умуммактаб миқёсида юзага келадиган макро педагогик конфликтлар манфаатлар тўқнашувининг ҳосиласи ҳисобланади.

Макро тусдаги педагогик конфликтларга кўп ҳолларда салбий хусусиятлар ва таъсир кучлар мавжуд бўлади. Мисол учун, мактаб раҳбари ҳамиша ўз нуқтаи назарининг мактаб жамоаси томонидан қабул қилинишини истайди ва натижада мактаб жамоаси ўз ҳуқуқларини чекланган деб ҳис қилади. Худди шунингдек, мактаб раҳбари ва синф раҳбарлари ўртасида ҳам кўп ҳолларда салбий характердаги келишмовчиликлар мавжуд бўлади ва бунинг сабаби мактаб раҳбарининг қатъий хатти-ҳаракатлардир. Албатта, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга асосан бундай макро тусдаги педагогик конфликтларни ўз вақтида бартараф этиш тақоза этилади. Чунки меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга, масалан, мактаб Низомига асосланиш манфаатлар тўқнашуви асосида юзага келган педагогик конфликтларни оқилона ҳал этиш йўли ҳисобланади.

Педагогик конфликтларнинг макро турларини мунтазам ўрганиб бориш ва уларни бартараф этиш йўллари топиш долзарб масалалардан ҳисобланади. Чунки бундай педагогик конфликтлар турлари бартараф этилмаса, кўп ҳолларда кескин тусдаги можароларга сабаб бўлади. Шу сабабли кўп умумий ўрта таълим мактабларида муҳитнинг мураккаб эканлиги юзага келади. Бизнинг ёндашувимизга кўра, макро тусдаги педагогик конфликтларни бартараф этишнинг энг мақбул йўли ўқитувчилар ва мактаб раҳбариятининг педагогик конфликтлар бўйича кўникма ва малакаларга эга бўлишидир. Кези келганда таъкидлаш лозимки, 2022-2023 ўқув йилидан бошлаб умумий ўрта таълим мактаблари директорлари махсус менежерлик сертификатига асосан танланади ва туман (шаҳар) халқ депутатлари Кенгашлари билан келишилган

холда лавозимга тайинланади. Бундай механизм умумий ўрта таълим мактабларида макро турдаги педагогик конфликтларни бартараф этишнинг ўзига хос омилларидан ҳисобланади.

Эътибор берилса, педагогик конфликтларнинг макро турларини ўрганиш ва мактаб миқёсида ҳал этишнинг ўзига хос йўллари мавжуд.

2. Педагогик конфликтларнинг мезо таркиби. “Мезо” атамаси лотинча бўлиб, ўрта бўғин маъноларини англатади. Шу жиҳатдан педагогик конфликтларнинг мезо таркиби синфлар миқёсида бўлади. Бундай педагогик конфликтлар муайян синфнинг ўзида ва синфлар кесимида юзага келади. Муайян синфда юзага келадиган педагогик конфликтлар ўқитувчилар, синф раҳбари ва ўқувчилар ўртасида кечади. Синфлар кесимида пайдо бўладиган педагогик конфликтлар икки ёки бир неча синфларнинг ўртасида рақобат тусидаги кўринишда намоён бўлади. Бугунги кунда мамлакатимизнинг умумий ўрта таълим мактабларида бир босқичнинг ўзида бир неча синфлар мавжуд (масалан, 6 “А”, “Б”, “В” ва ҳоказо синфлар). Шунини таъкидлаш лозимки, синфлар кесимида таркиб топадиган педагогик конфликтларнинг сабабларини биз фақат рақобат омилида кўрамиз ва ҳеч қачон синфлар кесимида манфаат омили устувор бўлган педагогик конфликтлар кузатилмайди. Шу жиҳатдан педагогик конфликтларнинг мезо таркибига куйидаги хусусиятлар хос бўлади:

- 1) мактаб шароитидан устувор даражада фойдаланишга интилиш;
- 2) таълим ва тарбия жараёнида етакчи бўлишга интилиш;
- 3) ўқувчиларнинг нисбатан намунали бўлишига интилиш.

Умумий ўрта таълим мактабларида учрайдиган педагогик конфликтларнинг мезо таркибида синфларнинг мактаб шароитида устувор даражада фойдаланишга интилиши кўп ҳолларда асосий омил ҳисобланади. Мисол учун, ўқув адабиётларнинг янги нашрига эга бўлиш, жиҳозларнинг замонавий турларини эгаллашга интилиш ёки энг қулай синфларга эга бўлишга бўлган хатти-ҳаракатлар синфлар ўртасида муддатли англашилмовчиликларни келтириб чиқаради. Шу сабабли кейинги пайтларда давлат таълим сиёсатида синфлар ва лабораторияларни ягона стандартлар асосида жиҳозлаш механизми амалга оширилмоқда. Шунингдек, ҳар йили янги авлод ўқув адабиётлари билан таъминлаш йўлга қўйилган. Бу омиллар синфлар ўртасида юзага келадиган муддатли педагогик конфликтларни бартараф этиш учун муҳим асос бўлиб хизмат қилади.

Кези келганда таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 11 майдаги ПФ-134-сон Фармони билан тасдиқланган “2022-2026 йилларда халқ таълимимни ривожлантириш бўйича Миллий дастур”да “давлат умумий ўрта таълим муассасаларига (яъни мактабларга –З.У.) халқ таълими вазирлиги билан келишилган ҳолда ўқув жараёнига халқаро тан олинган таълим дастурларини жорий қилиш, шу жумладан, давлат таълим стандартлари доирасида ўқув дастурларига ўзгартириш киритиш ҳамда дарслаикларни танлаш” ҳуқуқи берилган. Бунга Она тили, Адабиёт, Тарих ва Ҳуқуқ фанлари кирмайди. Демак, табиий ва аниқ фанлар бўйича халқаро таълим дастурлари ҳамда дарсликларини танлаш умумий ўрта таълим мактаблари ихтиёрида бўлади. Бу ҳол умумий ўрта таълим ва тарбия жараёнини кучайтиргани ҳолда, унга нисбатан мутахассисларнинг ҳамда экспертларнинг иштироки асосида муносабатда бўлган тақоза этади. Шу жиҳатдан PISA, TIMSS каби халқаро баҳолаш таълим дастурларининг амалиётга тадбиқ этилиши жараёнида умумий ўрта таълим мактабларида педагогик конфликтларнинг мезо турлари кўлами кенгайиши эҳтимоли мавжуд ва шу сабабли бу жараёнга мактаб жамоаси тайёр туриши керак. Чунки синфлар ўртасида халқаро баҳолаш таълим дастурларини жорий этиш бўйича рақобат кўринишидаги муносабатлар юзага келади.

Педагогик конфликтларнинг мезо таркибида синфларнинг таълим ва тарбия бўйича етакчи бўлишга интилиши омиллари ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бу ҳол айниқса, турдош синфлар ўртасида қатъий равишда юзага келади ва шу сабабли синф раҳбарлари ҳамда ўқитувчиларнинг педагогик конфликтлар бўйича кўникмага эга бўлиши тақоза этилади. Кейинги пайтларда синфларнинг муваффақиятлари ўқувчиларнинг Республика ёки

халқаро миқёсдаги фан олимпиадаларида иштирок этишига қараб баҳолаш анъанаси таркиб топди. Бироқ бу ҳол синф ўқувчиларининг ўзлаштириш даражасини баҳолашда асосий мезон ҳисобланмайди, чунки бугунги кунда 20 дан ортиқ фан олимпиадалари бир ўқув йилида ўтказилмоқда. Шу жиҳатдан бундай ҳолатлар синфлар ўртасида мезо турдаги педагогик конфликтларнинг мунтазам мавжуд бўлишига асос бўлади. Бунинг энг мақбул бартараф этиш йўлларида бири ўқувчиларнинг ўзлаштиришини аниқ баҳолашдадир ва фан олимпиадалари, конкурслар ёки танловлар бу борада қўшимча мезон ҳисобланиши керак.

Умумий ўрта таълим мактаблари ҳар бир синф ўқитувчилари ва синф раҳбарлари ўз ўқувчиларини намунали бўлишига интилади ва бу ёндашув тўғри бўлиб, ўқувчиларга мотивация беради. Айни пайтда, синфлар кесимида ўқувчиларни намунали кўрсатиш бўйича манфаат тусидаги педагогик конфликтлар кўринишлари пайдо бўлади. Шу сабабли бу борадаги ёндашувлар педагогик ва психологик қонуниятларга асосланиши мақсадга мувофиқ бўлади. Мисол учун, бизнинг ёндашувимизга кўра, ҳар бир синф ўқувчиларининг ички намуналиги мавжуд ва шу жиҳатдан ўқувчиларнинг намунали бўлишига бўлган интилишлар ҳамда хатти-ҳаракатлар синфлар кесимида муайян мезонларга асосланиши керак. Негаки ўқувчиларнинг кўпчилиги билимли ва ахлоқли бўлгани ҳолда, ижтимоий фаоллик масаласида сустлик қилиши мумкин. Бунинг учун синфлар ўқитувчилари ва раҳбарлари ўзаро муносабатларда ўқувчиларга хос бўлган индивидуалликдан келиб чиқиб намунали кўрсатиш мезонига асосланиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Диққат қилинса, педагогик конфликтларнинг мезо таркиби ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, улар табиийлик ва муддатлилик қонуниятларига асосан юзага келади. Бу ҳол ўқитувчилар, синф раҳбарлари ва ходимларнинг (мактаб психологи, ҳамшираси, кутубхона ходимларининг) педагогик конфликтлар бўйича тегишли билим ва кўникмага эга бўлишини тақоза этади. Олий педагогик таълим жараёнида мазкур масалаларга диққат қилиш мақсадга мувофиқ бўлади.

3. Педагогик конфликтларнинг микро таркиби. “Микро” атамаси лотинча бўлиб, кичик, кичик бўғин маъноларини англатиши маълум. Шу жиҳатдан умумий ўртатаълим мактабларида учрайдиган педагогик конфликтларнинг микро таркиби муайян синфнинг ўқувчилар гуруҳи миқёсида кечади. Унга кўра, муайян синфнинг ўқувчилари гуруҳлар кўринишида шаклланди ва натижада ўқувчилар гуруҳлари ўртасида муддатли ва рақобат тусидаги педагогик конфликтларнинг кўринишлари пайдо бўлади. Шунини таъкидлаш лозимки, ўқувчилар гуруҳлари ўртасидаги педагогик конфликтларда манфаатдорлик нисбатан куйи даражада бўлади ва унда кўп ҳолларда гуруҳнинг манфаатлари илк режага чиқади. Бундай гуруҳларнинг мавжуд бўлиши салбий ҳодиса эмас, аксинча, таълим ва тарбия жараёнини ўзлаштиришдаги интилишнинг кучайишидир. Шу жиҳатдан педагогик конфликтларнинг микро таркибига куйидаги хусусиятлар хос бўлади:

- 1) ўқувчилар гуруҳининг етакчиликлари интилиши;
- 2) ўқувчилар гуруҳининг ташкилий ишларда фаол бўлишига интилиши;
- 3) ўқувчилар гуруҳининг ўқитувчилар билан яқин муносабатга бўлишига интилиши.

Педагогик конфликтларнинг микро таркибида муайян синфдаги ўқувчилар гуруҳининг етакчиликлари интилиши вақтинчалик тушунмовчиликларга асос бўлади. Шу сабабли бундай тушунмовчиликлар ўқитувчилар ва синф раҳбари томонидан назоратга олиниши тақоза этилади. Кузатишлар шунини кўрсатадики, кўп ҳолларда ўқувчилар гуруҳларининг етакчиликлари интилиши мезо ва макто миқёсдаги педагогик конфликтларнинг пайдо бўлишига асос бўлади. Бу ҳол ўқувчиларнинг ёш хусусиятлари билан изоҳланади.

Умумий ўрта таълим мактабларида учрайдиган педагогик конфликтларнинг микро таркибида ўқувчилар гуруҳларининг ташкилий ишларда фаол бўлишига интилиши минимал даражадаги келишмовчиликларга асос бўлади. Мисол учун,

байрамлар тадбирларини ўзига хос ва бетакрор ўтказишга бўлган интилишлар синф ёки мактабнинг имкониятларидан биринчи бўлиб фойдаланиш ҳаракатини келтириб чиқаради. Натижада, ўқувчилар гуруҳлари ўртасидаги ташкилий фаолликка нисбатан ўзаро баҳслар, тортишувлар ва ҳатто баъзида келишмовчиликлар келиб чиқади. Бунинг учун ўқиувчиларнинг оғохлиги ва сезгирлиги муҳим аҳамиятга эга. Кузатишлар шуни кўрсатадики, Болалар ёки Ёшлар ташкилотлари кўп ҳолларда ташкилий жиҳатдан уюшган ўқувчилар гуруҳи билан ишлашга ҳаракат қилишади ва натижада ўқувчиларнинг ўзга гуруҳларида бундай ҳолатга нисбатан салбий муносабатлар юзага келади.

Педагогик конфликтларнинг микро таркибида кўп ҳолларда ўқувчилар гуруҳларининг ўқитувчилар билан яқин муносабатга бўлишга бўлган интилиш вақтинчалик англашилмовчиликларнинг келиб чиқишига сабаб бўлади. Шу сабабли ўқитувчилар, синф раҳбарлари, Болалар ва Ёшлар ташкилотлари масъуллари ўқувчилар гуруҳлари билан тенг ишлашга ривож қилиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Хулоса. Педагогик тажрибалар шуни кўрсатадики, ўқувчилар ўртасида шаклланган гуруҳларга нисбатан кўпинча ўқитувчиларнинг салбий муносабатда бўлиши кузатилади. Аксинча, табиий равишда таркиб топган ўқувчилар гуруҳи оқилона бошқарилиши ва гуруҳларнинг имкониятларидан таълим-тарбия жараёнида кучайтиришда фойдаланиш қўлланган самарани беради. Чунки бизнинг ёндашувимизга кўра, табиий равишда таркиб топган ўқувчилар гуруҳи жамоанинг таркиб топишига асос бўлади, негаки муайян ҳамфикрлик асосида ўқувчиларнинг гуруҳлари юзага келади. Шу сабабли бундай ўқувчилар гуруҳларидан педагогик конфликтларнинг кўринишларини бартараф этишда фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Шундай қилиб умумий ўрта таълим мактабларида педагогик конфликтларнинг макро (мактаб миқёсида), мезо (синфлар миқёсида) ва микро (ўқувчилар гуруҳлари миқёсида) таркиблари мавжуд бўлади. Бу педагогик конфликтлар мунтазам равишда ўрганилиб борилиши, бартараф этилиши ва бошқаришни тақоза этади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 11 майдаги ПФ-134-сон Фармони билан тасдиқланган “2022-2026 йилларда халқ таълимимни ривожлантириш бўйича Миллий дастур”. www.ziyounet.uz.

2. Ахмедова М.Т. Педагогик конфликтология. –Т., 2020.

3. Эрназарова Г.О., Исламова М.Ш. Педагогик конфликтология. –Т., 2021.

4. Зеркин Д.П. Основы конфликтологии. – Ростов-на-Дону, 1998.

5. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология. – М., 2000.

6. Гаврилюк Н.П., Зыкова Н.А. Педагогическая конфликтология. – Нижневартовск, 2020.

7. Агранян А.С. Культура поведения. – Т., 1979.

8. Смирнова Е.О. Конфликтные дети. – М., 2009.

9. Хасан Б.А. Конструктивная психология конфликта. – Питер, 2003.

10. Умарова З.А. Бошланғич синфларда педагогик конфликтларни бартараф этиш. –Т., 2021.